

HİTİT KRAL AİLESİ ÜYELERİNİN SİYASAL ETKİNLİĞİ ÜZERİNE

Yard.Doç. Dr. Turgut YİĞİT*

Günümüze dek ulaşan çivi yazılı belgelerde Hititler'in siyasal ve kültürel yaşamına ilişkin pek çok ayrıntılı bilgiyi bulma şansına sahibiz. Siyasal aktiviteler açısından baktığımızda, bu belgelerin kralları konu aldığını, bunun yanında ve bununla bağlantılı olarak da kral ailesi üyelerinin ya da diğer üst düzey görevlilerin siyasal hareket ve ilişkilerinin de konu edildiğini görüyoruz. Bu hareket ve ilişkiler, kralın yanında devlet yönetiminde görev alma, kral tarafından yönetici olarak bir şehir ya da bağlı devletin başına getirilme, krala karşı isyan ederek yönetimi ele geçirme ya da buna teşebbüs, diplomatik ilişkilere dolaylı katkı gibi çok farklı yönleriyle ele alınabilir. Yayınlanmış tarihsel içerikli belgelerdeki kral ailesi üyelerine ilişkin kayıtları bu bakış açısından bir araya getirerek, Hititler'de kral ailesi üyelerinin siyasal etkinliğinin ne ölçüde olduğunu ortaya koymayı amaçlıyoruz. Ancak hemen şunu belirtmek gerekir ki, kral ailesinin çok etkin bir üyesi Tawananna ve bununla birlikte kraliçe başlıbaşına çalışmalara konu olduklarından¹ burada ele alınmayacaktır.

Kral ailesi üyeleri arasında prenslerin önemli idari görevlerde bulduklarını belgeler vasıtasıyla biliyoruz. Ancak prensler arasında "veliaht" olarak atanmaların şüphesiz gelecekte elde edecekleri mevki, yani krallık, dolayısıyla daha önemli roller üstlendikleri ve daha etkili oldukları kabul edilmelidir.

Bir veliahtın belirtildiği ilk belgeler Anitta'ya ilişkin olanlardır. Daha Kültepe Çağı'na ait olmak üzere Kültepe'de ele geçen bir belgede "Kral Pithana ve merdiven büyüğü Anitta" ifadesi vardır². Yine aynı çağa ait olmak üzere Alishar'da ele geçen bir belgede bu defa "Büyük Kral Anitta, merdiven büyüğü Peruwa" ifadesi yer alır³. "Merdiven büyüğü" "veliaht" anlamındadır⁴. Burada adı veliaht olarak geçenlerden Anitta'nın daha sonra krallık yaptığını biliyoruz. Ancak Peruwa'nın krallık yapip yapmadığına dair herhangi bir bilgimiz yoktur.

I.Hattusili'nin Vasiyetnamesi'ndeki anlatıma göre de Pusarruma'nın Labarna'yı Sanahuitta şehrinde veliaht olarak atadığı anlaşılmaktadır⁵. Bundan

* A.Ü. D.T.C.F. Tarih Bölümü.

¹¹ Bu çalışmalardan bazıları: F.Kınal, "Eski Anadolu'da Kadının Mevkii" Belleten 20(1956), s.355vd.; S.R.Bin-Nun, "The Anatolian Background of the Tawananna's Position in the Hittite Kingdom" RHA 30(1972), s.54-80; Bin-Nun, The Tawananna in the Hittite Kingdom, Heidelberg 1975; M.Darga, Eski Anadoluda Kadın, İstanbul 1984.

² K.Balkan, Kaniş Karum'unun Kronoloji Problemleri Hakkında Müşahedeler, Ankara 1955, s.5.

³ I.Gelb, Inscriptions from Alishar and Vicinity, Chicago 1935, No.49; Balkan, a.g.e., s.5

⁴ K.Balkan, Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşamaya Gönderdiği Mektup, Ankara 1957, s.46 n.60.

⁵ F.Sommer-A.Falkenstein, Die Hethitisch-akkadische Bilingue des Hattusilis I(Labarna II), München 1938, s.13-15 (KUB I 16 III 41-42).Ancak burada kullanılan "iskunahh" fiilinin anlamı kesin olarak ortaya konulamamakla beraber (Bak.G.Beckman, "Inheritance and Royal Succession Among the Hittites" Kanissuwar, Chicago 1986, s.21 dn.42) veliaht olarak atamak kabul

başka aynı belgede iki veliht ilanı olayıyla daha karşılaşmaktayız. Bu iki olay aynı zamanda söz konusu belgenin iki ana yazılış amacıyla da doğrudan ilgilidir. Birincisi kralın kızkardeşinin oğlu olan Genç Labarna'nın evlatlık alınarak tahta varis gösterilmesidir⁶. Burada Genç Labarna'nın veliht ilanına ilişkin doğrudan bir ifade yoksa da, veliht ilan edildiği açıkça anlaşılmaktadır. Ancak Genç Labarna'nın evlatlıktan reddedildiği dolayısıyla velihtlikten uzaklaştırıldığı, belirtilmektedir ki⁷ belgenin yazılış amaçlarından biri bunu bildirmektir. İkincisi, yani bu belgedeki diğer veliht ilanı, kralın Mursili'yi evlatlık alarak tahta varis yaptığını açıklamasıdır⁸. Bu belgesinde kral, henüz küçük olan Mursili'nin kendisinden sonra tahta geçirilmesi ve yetiştirilmesi hususunda ileri gelenlere, büyüklere ve hizmetkarlarına talimatlarını iletmektedir⁹. Genç Labarna'nın, Vasiyetname'deki ifadelerle göre, kendine karşı ilgisizliğinden ve kardeşlerinin, annesinin etkisinde kalmasından yakınan kralın, onu azlederek annesiyle birlikte tehlikeli olacaklarını sezerek sürgüne yollaması, Mursili'yi de yine aynı belgede çok iyi yetiştirilmesi, devletin gelecekteki kralının böyle özen gösterilerek yetiştirilmesinin devletin geleceği açısından önemli olduğunun vurgulanması, bir velihtin hem olumlu hem de olumsuz yönden ne derece önemli olduğunu vurgulayan iki örnektir.

I. Arnuwanda ve Asmunikal'e ait bir toprak bağışu belgesinde, Arnuwanda ve Asmunikal'in yanında "tuhkanti Tuthaliya" adına rastlanmaktadır¹⁰. "Tuhkanti" sözcüğünün "veliaht prens" anlamına geldiği kabul edilmektedir¹¹. Nitekim Suppiluliuma'nın tahtı aynı isimdeki bir kraldan, Genç Tuthaliya'dan, zorla aldığı II. Mursili'nin Veba duaları ile biliyoruz.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, veliht olan prens şüphesiz, sahip olduğu bu mevki dolayısıyla önemli bir politik gücün de sahibi oluyordu. Tuhkanti ile eşitlenmek istenen GAL MESEDI ünvanıyla tanıdığımız, genellikle kralın kardeşi kimi zaman da oğlu olarak karşımıza çıkan üst düzey görevli, idari ve askeri görevlerde bulunmanın yanı sıra, önemli roller üstlendiği bazı bayram törenlerinde kralı temsil etme hakkına da sahipti^{11a}.

edilir (Bak. T.R. Bryce, "Hattusili and the Problems of the Royal Succession in the Hittite Kingdom," An.St. 31[1981], s.12.). Bu metinde Pusarruma adı geçmez, ancak kurban listelerine dayanılarak metinde geçen "büyükbaba"nın Pusarruma olduğu ileri sürülür (E. Forrer, 2BoTU 2,21 vd.; Sommer-Falkenstein, a.g.e., s.162, n.2.)

⁶ Sommer-Falkenstein, a.g.e., s.2-3 (KUB I 16 II 1-4).

⁷ Sommer-Falkenstein, a.g.e., s.2-5 (KUB I 16 II 5-19).

⁸ Sommer-Falkenstein, a.g.e., s.6-7 (KUB I 16 II 37-38).

⁹ Sommer-Falkenstein, a.g.e., s.6-9 (KUB I 16 II 39-45, 56-57).

¹⁰ K.K. Riemschneider, "Die hethitischen Landschenkungsurkunden" MIO 6/3(1953), s.352-355 (=LS I ay.46,49) (KBo V 7 ay. 46,49).

¹¹ H. Otten, Die hethitischen historischen Quellen und die altorientalische Chronologie, Wiesbaden 1968, s.10; H.G. Güterbock, "The Predecessors of Suppiluliuma Again" JNES 29(1970), s.73; O.R. Gurney, "Anatolia c.1600-1380 B.C." CAH II/1, 1973, s.672; Gurney, "The Hittite Title tuhkanti-" An.St. 33(1983), s.97 vd.

^{11a} S.R. Bin-Nun, "The Offices of GAL MESEDI and tuhkanti in the Hittite Kingdom" RHA 31(1973), s.5-25.

Prenslerin Hitit idari sisteminde önemli bir role sahip oldukları, bunların yeni fethedilen yerlere ya da diğer bağlı şehirlere, bölgelere idareci olarak gönderilmeleri ile ortaya çıkar. Bu durum hem Eski Hitit'te hem de İmparatorluk'ta olmak üzere tüm Hitit tarihinde karşımıza çıkmaktadır.

Kronolojik olarak ele alırsak, bunun ilk örneği, I.Hattusili'nin Vasiyetnamesi'nde anlatılan ve yukarıda değindiğimiz Pusarruma'nın Labarna'yı veliiaht ilan etmesi olayındadır. Metne göre Pusarruma oğlu Labarna'yı Sanahuitta şehrinde veliiaht ilan etmiştir¹². Buradaki veliiaht ilanının aynı zamanda Sanahuitta şehrine idareci olarak tayin anlamına geldiği kabul edilmektedir¹³. Pusarruma'nın prens Labarna'yı Sanahuitta'da veliiaht ilan etmesi, bu kralın Sanahuitta'da yerleşik olduğuna dair bir bilgimiz olmaması -aksine I.Hattusili'nin büyükbabası olan bu kralın Kussaralı olduğunu kabul etmeliyiz- Labarna'nın bağlı şehir Sanahuitta'ya aynı zamanda idareci olarak atandığını destekler.

Telipinu Fermanı'nın giriş kısmında hem Labarna hem de Hattusili dönemlerine ilişkin olmak üzere prenslerin fethedilen yerlere idareci olarak gönderildikleri anlatılır. Labarna'nın seferler yaptığı, düşman ülkelerini yenerek ülkeyi büyüttüğü ve seferden dönünce çocuklarının her birini bir ülkeye gönderdiği, bu çocukların Hupisna, Tuwanuwa, Nenassa, Landa, Zallara, Parsuhanta ve Lusna'yı devamlı olarak idare ettikleri bildirilir. Aynı şekilde Hattusili'nin de düşman ülkelerini yendiği, ülkeyi tamamen büyüttüğü ve onun da çocuklarını ele geçirdiği şehirlere idareci olarak gönderdiği anlatılır¹⁴.

Hattusa ile Zalpa şehrinin üç kuşak krallar (kral, kralın babası, kralın büyükbabası) zamanındaki ilişkilerini konu alan bir metinde¹⁵ Hattusa'dan Zalpa'ya idareci olarak gönderilen iki prensin adını buluyoruz. Metinden net olarak anlaşılamasa da konumuzla ilgili bir bölümde aşağı yukarı şunlar anlatılır: 'Kralın babası' zamanında Zalpa şehrinin yaşlıları idareci olmak üzere ondan bir oğlunu isterler. O da oğlu Hakkarpili'yi gönderir. Ancak daha sonra bu oğul Zalpalılar'ın da etkisiyle babasına karşı isyan eder¹⁶. Yine aynı metinde bu defa 'kral'ın zamanında yine Zalpa'ya idareci olarak giden ve yine orada babasına isyan eden Happi ile ilgili anlatım vardır¹⁷.

¹² Bak. yukarıda dn.5. *

¹³ Bryce, a.g.m.,s.15.

¹⁴ I.Hoffmann, Der Erllass Telipinus, Heidelberg 1984, s.12-17 (KBo III 1 11-23).

¹⁵ KBo III 38. Bu metinde ismi verilmeyen kralların kimler olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Metnin yazarı olarak, yani metindeki 'kral' olarak, I.Mursili ya da I.Hattusili üzerinde durulur. Gurney, a.g.y., s.247; Otten, Eine althethitische Erzählung um die Stadt Zalpa, StBoT 17, Wiesbaden 1973, s.62 ve H.A.Hoffner, "Histories and Historians of the Ancient Near East; The Hittites" Or.49(1980).s.391'de belirtilen görüşler doğrultusunda buradaki 'kral'ın, yani metnin yazarının I.Mursili olduğu kabul edilmelidir.

¹⁶ Otten, a.g.e., s.8-9 (KBo III 38 öy. 18-28).

¹⁷ Otten, a.g.e., s.10-13 (KBo III 38 ay. 20-29).

I.Hattusili'nin Vasiyetnamesi'nde bu kralın Tapasanta şehrine oğlu Huzziya'yı bey yaptığının anlatılması¹⁸, Hattusa dışında bir başka şehre idareci yapılan prenslerin Eski Hitit dönemindeki bir başka örneğini sunar.

İmparatorluk döneminde fethedilen şehirlere prenslerin idareci yapılmasının iki örneğini Suppiluliuma zamanında buluyoruz. Bu kralın oğlu Mursili tarafından icraatının anlatıldığı metne göre, önce Kargamış şehri kuşatılmış, bir süre sonra Kargamış zaptedilerek buranın idaresi kralın oğlu Sarri-Kusuh'a verilmiştir. Kral, Sarri-Kusuh'u kendine bağlı bir kral yapmıştır¹⁹.

Suppiluliuma zamanındaki diğer bir örnek ise, yine bu kralın oğlu rahip ünvanlı Telipu'nun Halap'a idareci yapılmasıdır²⁰.

II.Mursili'nin Annalleri'nden öğrendiğimize göre, Suppiluliuma kardeşi Zida'nın oğlu Prens Hutupiyanza'yı Pala ülkesine yönetici atamış²¹, Hutupiyanza bu görevi II.Mursili zamanında da sürdürmüştür²².

Prens iken idari görevde bulduğumuz III.Hattusili, bunu apolojisinde anlatır. Bu metne göre, ağabeyi Muwatalli kral olduktan sonra, Hattusili'yi ordu komutanı yapar, saray başmuhafızlığına atar ve Yukarı Ülke'nin yönetimini ona verir²³. Aynı metnin bir başka yerinde yine idari açıdan Hattusili'ye verilen önemli görevle ilgili olarak bir anlatım vardır. Buna göre, Muwatalli ikametgahını Tarhuntassa'ya taşır. Durmitta ve Kurustama'ya gitmez. Bu ülkelerin yönetimini Hattusili'ye verir. Ishupitta, Marista, Hissashapa, Katapa, Hanhana, Darahna, Hattena, Durmitta, Pala, Tummana, Gassiya, Sappa Ülkeleri ve Hulana Nehri Ülkesi üzerinde egemendir. Hakpis ve Istapara Ülkesi ona köle olarak verilmiş ve Muwatalli onu Hakpis Ülkesi'nde kral yapmıştır²⁴. Yine aynı metinde Hattusili'nin şu sözleri, onun prensliğinden itibaren sahip olduğu idari mevkileri özetlemesi açısından ilginçtir. "Prenstim, saray muhafızları komutanı oldum, saray muhafızları komutanı idim, Hakpissa kralı oldum, Hakpissa kralı idim, Büyük Kral oldum."²⁵

III.Hattusili'nin daha prens iken çok önemli idari görevlerde bulunduğu görülmektedir. Önce ağabeyi tarafından Yukarı Ülke idarecisi yapılan Hattusili, daha sonra apolojisinde kendini Hakpis kralı olarak sunmaktadır. Bu durumda Hattusili'nin Büyük Kral'ın yanında, Hattusa'nın dışında Hakpis'te sanki ikinci bir kralmış gibi davrandığı izlenimi edinilmektedir. Aşağıda ele alacağımız Urhi-

¹⁸ Sommer-Falkenstein, a.g.e., s.8-9 (KUB I 16 63-64).

¹⁹ H.G.Güterbock, "The Deeds of Suppiluliuma as Told by his Son, Mursili II" JCS 10/3(1956), s.94-96.

²⁰ A.Goetze, Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography, New Haven 1940, s.12.

²¹ A.Goetze, Die Annalen des Mursilis,(MVAG 38,1933), s.192-193 (KBo II 5 IV 18-20); s.152-153 (KBo V 8 II 18-22).

²² Goetze, a.g.e., s.152-153 (KBo V 8 II 39-42)(=A.Kammenhuber, "Keilschrifttexte aus Boğazköy [KBo XVI]" Ör. 39[1970], s.548-549 [KBo XVI 8 II 14-16]).

²³ H.Otten, Die Apologie Hattusilis III, StBoT 24, Wiesbaden 1981, s.6-7 (KUB I I 24-27).

²⁴ Otten, a.g.e., s.14-15 (KUB I I II 53-68).

²⁵ Otten, a.g.e., s.26-27 (KUB I 8 ay.22-24 [=KUB I I IV 41-43 =KBo III 6 IV 1-3]).

Tesup'la mücadelesi sırasında Hattusili'nin ona, "sen Büyük Kral'sın, fakat bana bıraktığın tek kalede tek kral benim"²⁶ dediğini biliyoruz. Nitekim, Hattusili yeğeninin krallığına karşı Hatti'nin ileri gelenlerinin de desteğini alarak mücadeleye girişmiş ve onu alt ederek Büyük Kral olmuştur. Hattusili'nin daha ağabeyi Muwatalli zamanında, onun otoritesini sarsacak kadar ileri giden davranışlarda bulunduğunu görüyoruz. Herhalde Kades savaşından sonra ülkesine dönerken ağabeyinin yanına Tarhuntassa'ya uğramış ve onun tahtından indirdiği Bentesina'yı yanına alarak Hakpis'e götürüp koruması altına almıştır²⁷. Bu olay bir prensin siyasal gücünü göstermesi açısından önemlidir. Çünkü, Hattusili daha sonra kendisi kral olunca Bentesina'yı yeniden Amurru kralı atayacak ve onunla bir antlaşma yapacaktır.

Prenslerin idareci olarak fethedilen yerler, bağlı şehirler ve devletçiklerin başına getirilmeleri, onların üstlendiği siyasal rolün en önemli göstergesidir. Bu, bize prenslerin Hitit idari sisteminde belli bir yere sahip olduğunu, dolayısıyla devletin siyasal yaşamına doğrudan katıldıklarını gösterir. Prenslerin buralara gönderilmeleri, şüphesiz kral tarafından kendine bağlı, güvenilir yönetimler oluşturmak isteğiyleydi. Ancak, idareci olarak gönderilen prenslerin krallara karşı isyanları veya başına buyruk davranışları, bunun aynı zamanda geri tepen bir silah olduğunu da göstermiştir. Çünkü idareci olarak gönderilen prensler önemli siyasal ve hatta askeri gücün de sahibi oluyordular.

Kral ailesi üyelerinin krala karşı isyan ederek, kimi zaman kralı zor duruma düşürdükleri, kimi zaman da kralı tahtından indirerek yerine kendilerinin geçtiğinin örnekleri belgelerden tespit edilebilmektedir.

Yukarıda Eski Hitit döneminde başka şehirlere idareci olarak atandıklarını gördüğümüz prensler, Hakkarpili, Happi ve Huzziya, aynı zamanda krala karşı, yani babalarına karşı, isyan edip, onu sıkıntıya düşürmüşlerdir. Zalpa şehrinde iken I.Hattusili olarak kabul ettiğimiz babasına karşı ayaklanan Hakkarpili'nin bu hareketi belgenin ilgili satırlarından açıkca anlaşılabilir²⁸. Ancak yine Zalpa'da I.Mursili olarak kabul ettiğimiz babasına karşı ayaklanan Happi'nin bu hareketi yine aynı belgenin ilgili satırlarında açıktır. Happi'nin babası ile arasının iyi olmadığı, Zalpa'nın düşman olduğu ve Hattusa'ya karşı savaşıldığı ifadeleri vardır. Zalpa'nın kuşatıldığı ve buna rağmen şehirlilerin Happi'yi vermedikleri ve bir baskınla şehrin ele geçirildiği anlatılıyor²⁹. Happi'nin akıbetini öğrenemiyoruz. Happi'nin isyanı olayında Zalpa şehrinin de Happi'ye destek olduğunu görüyoruz.

Huzziya, I.Hattusili'nin Vasiyetnamesi'ndeki anlatıma göre Tapasanda şehrine bey atandıktan sonra, şehir halkının, belki ileri gelenlerin, kıskırtmasıyla

²⁶ Otten, a.g.e., s.22-23 (KUB I 4 ay. 34-36 [=KUB I 6 ay. 14-16]).

²⁷ Bunu III.Hattusili'nin Bentesina ile yapılan antlaşmasından izleyebiliyoruz. Bak E. Weidner, Politische Dokumente aus Kleinasien, Leipzig 1923, s.126-127.

²⁸ Otten, StBoT 17, s.8-9 (KBo III 38 öy. 26-28)

²⁹ Otten, a.g.e., s.10-13 (KBo III 38 ay. 20-29).

babasına karşı isyan etmiştir³⁰. Vasiyetname'nin ilgili satırlarından Tapasanda şehrinde Huzziya'nın babasına isyan için teşvik edildiği açıkça anlatılmaktadır. Zalpalılar'ın Happi'nin isyanına destek olmaları; yine Hakkarpili'nin Zalpa'ya idareci olarak gittikten sonra isyan etmesi; bu olayda da şehir halkının Hakkarpili'ye destek olduğunu ve hatta bunları isyana teşvik etmiş olabileceklerini gösterir. Nitekim, Telipinu Fermanı'nda, Hattusili'nin fethettiği yerlere çocuklarını idareci olarak gönderdikten sonra, bu prenslerin tebaalarının hain olduğunu ve beylerine ihanet etmeye başladıkları, onların kanını akıtmaya başladıkları anlatılmaktadır³¹.

I.Hattusili zamanında yine başkalarının, kralın karşıtlarının, teşvikiyle yaşanmış bir isyan olayı daha vardır. Bu defa isyan eden bir prens değil, kralın kızıdır. Vasiyetname'deki anlatıma göre, Hattusa'daki bir karışıklık sırasında -herhalde Huzziya'nın isyanı ve bu isyanın bastırılmasından sonra- kralın kızı, kralın muhalifleri tarafından, "babanın tahtına oturacak bir erkek çocuk yok, bir köle tahta oturacak, bir köle kral olacak" diyerek isyana teşvik edilir. Sonuçta tüm ülkede isyan çıkar, çok kan akar ve büyük tahribat meydana gelir³². Kral, kızının isyanını bastırdıktan sonra, kızının tekrar bir tehlike yaratmaması için aldığı önlemleri anlatır. Onun tüm malını mülkünü elinden alır, onu sürgüne yollar ve evlatlıktan reddeder³³. İsyanın nedeni metinden açıkça anlaşılmamaktadır. Kralın kızının tahta geçebilecek bir oğlu vardır. Ancak, tahta varis olabilecek bir oğlu bulunmayan kral, herhalde bir başkasını varis yapmak istemektedir. Bunun üzerine kralın kızı, kendi oğlunu veliaht yapabilmek için kralın muhaliflerinin de etkisiyle böyle bir isyana kalkışmış olmalıydı.

Metinden öyle anlaşılıyor ki, kral, kızının çok tahribata neden olan isyanını bastırdıktan sonra, ilk iş olarak elinden tüm malını mülkünü almıştır. Ancak, sebebi anlaşılacak kadar beraber, anlatıma göre, kızının itirazı üzerine bir miktar geri vermiştir. Malının mülkünü tamamını kızına geri vermemesi, bir kısmını vermesi, ona geçimini sağlayacak imkan bırakmak, ancak onun tekrar eski gücüne kavuşmasını da önlemek amacıyla olmalıdır. Nitekim, neden çok vermediğini de açıklarken, böyle yapsaydı ülkesi için kötü bir iş yapmış olacağını söyler. Kızın, büyükler, ileri gelenler ve halk üzerinde önemli bir etkisinin bulunduğu, sebep olduğu ayaklanmadan ve kralın ondan çekinmesinden anlaşılmaktadır. Kralın kızından çekindiğini, ilk olarak ondan mallarını almasından, hemen ardından da onu sürgüne yollamasından ve evlatlıktan reddetmesinden biliyoruz. Kralın kızı, önemli bir gücü elinde bulunduruyor olmalıydı ki, kral onun gücünü kırarak önlemleri peş peşe almaya çalışmıştır. Kızın siyasal gücü, ekonomik gücüyle, yani malı mülküyle yakından ilgili olmalıydı. Belki de kral ile kızı arasındaki mücadele asıl olarak ekonomik

³⁰ Sommer-Falkenstein, a.g.e., s.8-12 (KUB I 16 II 63-68).

³¹ Hoffmann, a.g.e., s.16-17 (KBo III I 1 21-23).

³² Sommer-Falkenstein, a.g.e., s.10-11 (KUB I 16 II 68-82).

³³ Sommer-Falkenstein, a.g.e., s.10-13: 12-13 (KUB I 16 6-14; 14-25).

sebeplere dayanıyordu³⁴. Ekonomik nedenin yanı sıra, kızın kral ailesinin bir üyesi olması, muhtemel veliht adayının annesi olması, bu gücü ona kazandırıyor da olabilirdi. I.Hattusili'nin kızını sürgüne göndermesi ve evlatlıktan reddetmesi, ekonomik gücünden sonra, siyasal gücünü de kırmaya yönelik bir girişim sayılabilir.

Yine I.Hattusili'nin Vasiyetnamesi'nden öğrendiğimiz bir isyan girişimi de kralın kızkardeşiyle ilgilidir. Yukarıda değindiğimiz kralın önce evlatlık alıp, sonra da evlatlıktan ve velihtlıktan reddettiği Genç Labarna'nın evlatlıktan reddine neden olan krala karşı soğuk davranışları, onun annesinin ve kardeşlerinin etkisinde kalmasına bağlanır. Metinde bunlar anlatıldıktan sonra, kralın kızkardeşinin, yani Genç Labarna'nın annesinin şiddetli tepki gösterdiği belirtilir³⁵. I.Hattusili'nin kızkardeşinin isyan ettiğine dair herhangi bir ifade yoktur; ancak kral, metinden anlaşıldığına göre, gelecekte Genç Labarna'nın annesinin ve kardeşlerinin etkisinde kalarak öc almak için harekete geçebileceği ve bunun ülkeye büyük zararlar verebileceği uyarısında bulunur. Bu nedenle de Genç Labarna, Hattusa dışında bir yerde zorunlu ikamete tabi tutulur³⁶. Kralın kızkardeşi ve onun diğer çocukları için metinde bu yönde bir ifade olmamakla beraber, onların da zorunlu ikamete tabi tutulduklarını tahmin edebiliriz.

I.Hattusili'nin kızkardeşinin gelecekte devam edebilecek mücadelesinin nedeni şüphesiz oğlunun velihtlıktan azledilmesine duyduğu büyük öfke değildi. Bu durumda da I.Hattusili'ye karşı diğer çocuklarının isyanlarında olduğu gibi, politik çıkar söz konusu olmalıydı³⁷. Kral herhalde kendisinden sonra kızkardeşinin oğlunu tahta geçirebilmek için mücadele edeceğini tahmin etmekteydi.

Hititler'de kralın öldürülerek onun yerine geçilmesinin ilk örneğini Hantili'de görüyoruz. Telipinu Fermanı'ndaki anlatıma göre, kralın kızkardeşi Harapsili ile evli olan saki Hantili, Zidanta ile birlikte kral Mursili'yi öldürürler. Suikastten sonra Hantili tahta geçer³⁸. Bu olaydan anlaşıldığına göre, kral ailesine damat olarak giren ve sarayda da önemli bir görevde bulunan Hantili, bu makamın ve belki kral ailesinin damadı olmanın da kendine kazandırdığı güçle I.Mursili'ye karşı komplo kurabilmiş ve onun yerine geçebilmiştir. Ancak, herhalde bu suikast tepkisiz kalmamış olmalı ki, bundan sonra siyasal istikrarsızlık başlamış ve devlet bir bocalama içine girmiştir.

Telipinu Fermanı'nda yine kralın öldürülerek tahtın zorla ele geçirildiği bir örnek vardır. Bir prens babasını öldürerek tahtı ele geçirmektedir. Hantili'nin ölümünden sonra, onun velihtı olması gereken Piseni'yi çocuklarıyla ve yakınındaki ileri gelen kişilerle birlikte öldüren ve tahta geçen, Hantili ile birlikte

³⁴ S.R.Bin-Nun, *The Tawananna in the Hittite Kingdom*, Heidelberg 1975, s.73.

³⁵ Sommer-Falkenstein, a.g.e., s.4-5 (KUB I 16 II 14-16).

³⁶ Sommer-Falkenstein, a.g.e., s.4-7 (KUB I 16 II 20-36).

³⁷ Bin-Nun, a.g.e., s.70.

³⁸ Hoffmann, a.g.e., s.18-19.

daha önce Mursili'nin öldürülmesi olayına katılan Zidanta, şimdi oğlu Ammuna tarafından öldürülür. Ammuna babasını öldürdükten sonra tahta oturur³⁹.

Kral ailesi üyesi olmamakla beraber, bu ailenin yakını olan, kral Huzziya'nın kız kardeşi İstapariya'nın kocası olan Telipinu'nun tahtı zorla ele geçirmesini de⁴⁰ burada anmak gerekir. Bu olay yukarıda anlattığımız, Hantili ile başlayan ve arada başka cinayetlerin de işlendiği olaylarla devam eden tahtı gasbetme zincirinin Telipinu Fermanı'nda anlatılan son halkasıdır. Fermanda anlatılan bu olaylardan edinilen izlenim, gasıp kralların şüphesiz yeterince siyasal desteğe sahip olmadıkları, tahtı bu şekilde zorla ele geçirmelerin devleti önemli karışıklıklar içine ittiği, veraset gelenek ve kurallarını sarstığı böyle bir ortamda gereken siyasal destek ve belki askeri gücü arkasında bulan kral ailesi üyesi ya da yakını kişinin tahta geçmek için harekete geçtiği yolundadır.

II.Mursili'nin veba dualarında babası Suppiluliuma'nın tahtı, Genç Tuthaliya'dan zorla aldığı anlatılır. Buradaki anlatıma göre, Genç Tuthaliya Hatti Ülkesi'nde egemen iken tüm prensler, görevliler, askerler ona bağlılık yemini etmişlerdi. Suppiluliuma da bağlılık yemini etmiş, ancak Suppiluliuma, Tuthaliya'ya karşı harekete geçmiş ve Tuthaliya'ya bağlılık yemini eden prensler, görevliler ve askerler Suppiluliuma'nın tarafını tutmuşlar ve Tuthaliya ve ona yardım eden kardeşlerini öldürmüşler, herhalde ailesindeki diğer fertleri de Alasiya'ya sürgüne yollamışlardır⁴¹. Daha prens iken, babası zamanında önemli askeri faaliyetlerde bulunan Suppiluliuma, şüphesiz yeğeni tahta geçtiğinde önemli bir siyasal ve hatta askeri güce sahipti. Nitekim, Genç Tuthaliya'ya karşı harekete geçtiğinde, daha önce ona bağlılık yemini edenlerin Suppiluliuma'nın tarafını tutmaları da bunu gösterir.

III.Hattusili, ağabeyi öldükten sonra onun yerine geçen yeğeni Urhi-Tesup ile mücadeleye girişir ve onun yerine tahta geçer. Bu olayı da önemli idari ve askeri görevlerde bulunmuş olan prensin, elde ettiği gücü kullanarak, kendi hakkı olarak kabul ettiği taht için Büyük Kral'a karşı isyanı olarak görebiliriz.

Bu olay, III.Hattusili'nin apolojisinde anlatılır. Bu metne göre, Hattusili, kardeşi Muwatalli'nin ölümünden sonra onun yasal bir varisi olmadığı için bir harem kadınından olan oğlu Urhi-Tesup'un tahta geçmesine yardım eder. Bu sırada kendisinin Hakpissa kralı olduğunu, Nerik'i yeniden inşaa ettiğini, onun yakın civarını, Nera ve Hastira'yı kendine bağladığını anlatır. Ancak, Urhi-Tesup'un tanrıçanın kendisine olan yakınlığını kışkırdığını ve tüm kölelerini ve yeniden iskan ettiği tüm ülkeleri elinden aldığını belirtir. Kendisinin ağabeyine olan saygısından tüm bunlara sabrettiğini, ancak, Hakpissa ve Nerik'i de kendisinden alması üzerine daha fazla dayanamayarak ona karşı savaştığını

³⁹ Hoffmann, a.g.c., s.24-25.

⁴⁰ Hoffmann, a.g.c., s.26-29.

⁴¹ A.Goetze, "Die Pestgebete des Mursilis" KIF I(1930), s.166-167.

anlatır⁴². Aralarındaki mücadelenin anlatıldığı satırlardan⁴³ sonra belirtildiğine göre, Hattusili Urhi-Tesup'u esir almış ve Nuhasse'ye sürgüne göndermiştir⁴⁴.

Bunun yanı sıra, aynı olayı konu alan bir başka metin daha vardır⁴⁵. Bu metinde olaylar apolojiye paralel ele alınır. Hattusili burada Urhi-Tesupla mücadele ettiğini ve tanrıça Samuhalı İstar'ın yardıyla onu alt ettiğini anlatmaktadır⁴⁶.

Bu mücadelede III.Hattusili kendini haklı gösterebilmek için, Urhi-Tesup'un bir harem kadınının çocuğu olduğunu özellikle vurgular. Ancak her ne sebeple olursa olsun sonuçta bu olay bir prensin isyanıdır. Ülkenin ileri gelenleri ve büyükleri de Hattusili'yi desteklediklerinin ve Tanrıça İstar'ın III.Hattusili'nin eşi Puduhepa'nın rüyasında, ona bütün Hattusa'nın kocasının yanında olacağını müjdelediğinin bildirilmesi⁴⁷, herhalde bu haksız mücadelenin meşru gösterilmesi çabasıyla ilgilidir.

Prenslerin ya da diğer kral ailesi üyelerinin, bu konumları dolayısıyla ya da sahip oldukları mevki ve buldukları görevler dolayısıyla sahip oldukları siyasal etkiyi ve rolü bize dolaylı olarak haber veren olaylar olarak, gasıp krallar tarafından prenslerin öldürülmesi ya da sürgüne yollanmasını görebiliriz. Bu durumun, krala karşı isyan edip başarısız olanlar için de geçerli olduğunu görüyoruz. Çünkü taht üzerinde hak iddia edebilecek kişilerin varlığı ya da uygun bir ortam bulduğunda kralı sıkıntıya sokabilecek hareketlere kalkışabilecek kişilerin olması, şüphesiz istenmiyordu.

Buna ilişkin, belgelerden tespit edilebilen örnekler, yukarıda değindiğimiz isyanlar ya da tahtın zorla gasbedildiği olaylarla ilgilidir. Tekrar olmaması için, bunlara yeniden ele almadan, onların sonucundaki sürgün veya taht adaylarının ve potansiyel tehlikeli görülen kral ailesi üyelerinin öldürüldüğü olaylar olarak şunları anımsayabiliriz: I.Hattusili'nin kızını, kızkardeşini, onun oğlu Genç Labarna'yı ve belki Genç Labarna'nın kardeşlerini sürgüne yollaması; Telipinu Fermanı'ndaki anlatıma göre Zidanta'nın ölen kral Hantili'nin çocuklarını öldürmesi; Telipinu'nun kral Huzziya'yı tahttan zorla indirerek kardeşiyle beraber sürgüne yollaması; Suppiluliuma'nın Genç Tuthaliya'yı ve ona yardım eden kardeşlerini öldürüp, diğerlerini Alasiya'ya sürgüne yollaması.

III.Hattusili'nin yeğeni Urhi-Tesup'u tahttan indirdikten sonra Nuhasse'ye sürgüne yolladığından yukarıda bahsetmiştik. Bu sürgün olayı burada kalmamış, Urhi-Tesup'un kaçmasıyla değişik bir boyut almış ve konumuz açısından da ilginç bir örnek oluşturmuştur. Herhalde Mısır'a kaçan Urhi-Tesup'la ilgili olarak

⁴² Otten, StBoT 24, s.20-23 (KUB I 6 III 1-12).

⁴³ Otten, a.g.e., s.22-25 (KUB I 4 III 34-41[=KUB I 6 III 13-18]+KUB I 1 IV 1-30[=KUB I 8 IV 2-14=KBo III 6 III 50-61]).

⁴⁴ Otten, a.g.e., s.24-25 (KBo III 6 III 62-63).

⁴⁵ KBo VI 29.

⁴⁶ A.Goetze, Hattusilis. Der Bericht über seine Thronbesteigung nebst den Parallelen, (MVAG 29/3, 1925), s.48-51 (KBo VI 29 II 1-41).

⁴⁷ Otten, StBoT 24, s.24-25 (KUB I 1 IV 10-12ve 19-22[=KBo III 6 III 51-53]).

Mısır'la yazışmalarda bulunulması⁴⁸ ve yine Urhi-Tesup'un Mısır'la Seha Ülkesi beyi arasında bir mektupta konu edilmesi⁴⁹, onun varlığının Hattusili için bir endişe kaynağı olduğunu gösterir.

Prenslerin idareci olarak bazı şehirlere gönderilmeleri ya da bağlı devletçiklerin başına getirilmelerinden başka Büyük Kral'ın yanında askeri seferlerde de önemli rol oynadıklarını Suppiluliuma ve III.Hattusili örnekleriyle biliyoruz.

Suppiluliuma daha prensliğinden başlayarak babasının askeri seferlerinde önemli görevler üstlendiğini II.Mursili tarafından yazdırılan Suppiluliuma'nın icraatıyla biliyoruz⁵⁰. Bu belgenin çeşitli yerlerinde Suppiluliuma'nın, babasının askeri seferlerini büyük bir istekle üstlendiği ve bu seferlerden önemli başarılar elde ederek döndüğü anlatılmaktadır⁵¹.

Suppiluliuma Büyük Kral olduktan sonra da, bu defa onun oğullarının onun seferlerine katıldıklarını görüyoruz. Suppiluliuma'nın icraatını konu alan belgelerde, bu belgeleri yazdıran Mursili, adının Telipinu olduğunu bildiğimiz, rahip olan kardeşinin babasının askeri seferlerine katıldığını⁵², kardeşi Arnuwanda ve Zita'nın babası tarafından Tegarama'dan Hurri memleketinin iç kısımlarına gönderildiğini de anlatır⁵³.

III.Hattusili'nin apolojisinden edindiğimiz bilgilere göre de, Hattusili prensliği sırasında önemli seferlere katılmış ve bu seferlere komuta etmiştir. Kendisinin ağabeyi tarafından ordu komutanı yapıldığını, saray muhafızları komutanı yapıldığını, yukarıda da değindiğimiz gibi, elde ettiği görevleri kendisinin sıralamasıyla biliyoruz. Hattusili, ağabeyi tarafından Gaska seferine gönderilir ve bu seferden başarıyla döner⁵⁴. Belgenin bir başka yerinde yine ağabeyi tarafından sefere gönderildiğini anlatarak⁵⁵, ağabeyi Muwatalli'nin Mısır seferine ve Mısır kuvvetleriyle olan savaşına kendisinin komuta ettiğini belirtir⁵⁶.

Önemli askeri görevlerde bulunan Prensler, herhalde askeri başarılarıyla birlikte askeri bir güce de sahip oluyor, en azından bu yönüyle de etkin oluyorlardı. Bu durum, prenslerin sahip oldukları siyasal gücün, ya da siyasal etkinliğin önemli bir desteği olarak görülebilir. Nitekim III.Hattusili yeğeni Urhi-Tesup'la olan mücadelesinde askeri gücünü ona karşı kullanarak Büyük Kral mevkiini elde etmiş, tahta oturmuş, dolayısıyla siyasal bir başarı da elde etmiştir.

⁴⁸ W.Helck, "Urhi-Tesup in Agypten" JCS 17(1963); Helck, Die Beziehungen Agyptens zu Vorderasien im 3.und 2.Jahrtausend v. Chr., Wiesbaden 1971, s.214.

⁴⁹ E.Cavaignac, "La lettre de Ramses II au roi de Mira" RHA 3/18(1935), s.25 vd.

⁵⁰ H.G.Güterbock, "The Deeds of Suppiluliuma as Told by his Son, Mursili II," JCS 10/2(1956), s.62-63.

⁵¹ Güterbock, a.g.e., s.63-64.

⁵² Güterbock, JCS 10/3, s.92 (KBo V 6 II 9-14).

⁵³ Güterbock, a.g.m., s.93 (KBo V 6 II 29-34).

⁵⁴ Otten, StBoT 24, s.10-11 (KBo III 6 II 1-9 =KUB I 6 II 10-18).

⁵⁵ Otten, a.g.e., s.12-13 (KBo III 6 II 15-29 =KUB I 1 II 31-47).

⁵⁶ Otten, a.g.e., s.16-17 (KBo III 6 II 49-53 =KUB I 1 II 69-73).

Yine krala karşı isyan eden ve bazan zorla tahtı ele geçiren prenslerin bu hareketlerinde askeri bir güç kullandıkları da açıktır. Şu halde, prenslerin siyasal etkinliğinde, sahip oldukları askeri gücün önemli olduğunu vurgulamak gerekir.

Kralların kızkardeşlerini ya da kızlarını, rakip ülkelerin ya da kendilerine bağlı ülkelerin kralları ile evlendirerek bu ülkelerle ilişkilerini sağlamlaştırdığını ve daha sıcak ilişkiler kurduklarını biliyoruz. Bu şekilde, prenseslerin dış politikaya katkıda bulduklarını, yani devletin siyasal hayatında pasif olarak rol aldıklarını görüyoruz.

Bunun ilk örnekleri Suppiluliuma zamanındadır. Kralın Hayasa kralı Hukkana ile yaptığı antlaşmadan kızkardeşini ona eş olarak verdiği anlaşılmaktadır⁵⁷. Burada belirtilmesi gereken bir başka nokta da, Suppiluliuma'nın antlaşma metnine, iki ülke arasındaki gelenek ve göreneklerin farklı olduğunu vurgulayarak, kızkardeşinin eşlik haklarının korunması yönünde kayıtlar koymuş olmasıdır⁵⁸.

Suppiluliuma zamanındaki bir diğer örnek, Mitannili Mattiwaza ile yapılan antlaşma metninden öğrendiğimiz, kralın kızını Mitanni kralı Tusratta'nın oğlu Mattiwaza'ya vermesi ve onu Mitanni kralı yapmasıdır. Mattiwaza önce Hitit kralına sığınır, metinden anlaşıldığına göre, herhalde daha Mattiwaza kral değilken Suppiluliuma kızını ona vermiştir. Bu antlaşmada da kral kızının haklarını garanti altına almak istemektedir⁵⁹.

Yine Suppiluliuma zamanına ait bir başka evlenme olayını, II.Mursili zamanında Mira -Kuvaliyalı Kupanta-D^DKal ile yapılan antlaşma metni ile öğreniyoruz. Mursili'nin anlatımına göre, Mashuiluwa kardeşleri tarafından bunaltılır ve o da ülkesinden kaçır, Suppiluliuma'ya gelir. Suppiluliuma ona kızı Muwatti'yi verir. Suppiluliuma, Mashuiluwa'ya yeterince destek olamaz ve onu Mira beyi yapamaz. Ancak, ondan sonra kral olan Mursili, Mashuiluwa'yı tekrar Mira Ülkesi'ne bey yapar⁶⁰. Bu evlilik olayından II.Mursili'nin Yıllıkları'nda da bahsedilir⁶¹.

Muwatalli zamanında da böyle bir evlenmenin olduğunu IV.Tudhaliya devrine ait bir belgeden öğreniyoruz. Amurru kralı Sausgamuwa ile yapılan antlaşmada geçtiğine göre Muwatalli kızkardeşi DINGIR^{MES}-IR'i Seha Ülkesi kralı Masturi ile evlendirmiştir⁶².

III.Hattusili zamanında Amurru kralı Bentesina ile yapılan antlaşmada, Hattusili, oğlu Nerikkaili'nin Bentesina'nın kızını eş olarak aldığını ve kızı

⁵⁷ J.Friedrich, Staatsvertrage des Hatti-Reiches in hethitischer Sprache, 2.Teil, (MVAG 34, 1930), s.106-107 (KBo V 3 I 5, III 25).

⁵⁸ Friedrich, a.g.e., s.124-129 (KBo V 3 III 25-66).

⁵⁹ Weidner, a.g.e., s.19.

⁶⁰ J.Friedrich, Staatsvertrage des Hatti-Reiches in hethitischer Sprache, 1.Teil, (MVAG 31,19269), S.106-109 (KBo IV 7 I 1-21 =KUB VI 41 I-21).

⁶¹ Goetze, Die Annalen des Mursilis, s.142-143 (KBo IV 4 IV 66-69).

⁶² C.Kühne-H.Otten, Der Sausgamuwa-Vertrag, StBoT 16, Wiesbaden 1971, s.10-11 (KUB XXIII I II 17-19).

Gassulawi'yi de Bentesina'ya eş olarak verdiğini anlatır. Hattusili de bu antlaşma ile kızının ve onun çocuklarının Amurru tahtındaki haklarını garanti altına almak ister⁶³.

III.Hattusili zamanındaki bir diğer evlenme olayı Mısır Firavunu II.Ramses'e Hattusili'nin bir kızının, firavunun 34. yılında gelin gönderilmesidir. Bu olay Abu Simbel'deki düğün steli olarak bilinen eserde anlatılmaktadır⁶⁴. Yine Mısır kaynaklarında III.Hattusili'nin bir kızının daha II.Ramses'e gelin gönderildiğinden bahsedilir⁶⁵.

Ramses'ten Puduhepa'ya yollanan bir mektupta, herhalde bu kızlardan birinin Mısır'a gönderilmesiyle ilgili olarak, Hitit kralının kendisine bir mektup gönderdiği ve kızını kendisine göndereceğinden ve bununla ilgili prosedürden bahsettiğini belirterek memnuniyetini dile getirir⁶⁶.

IV.Tudhaliya'nın Amurru kralı Sausgamuwa ile yaptığı antlaşmada, Tudhaliya, Sausgamuwa'ya hitaben kızkardeşini ona verdiğini, onu eniştesi yaptığını söylemektedir⁶⁷.

Değişik bir örnek, her ne kadar gerçekleşmese de, Suppiluliuma'nın bir oğlunu Mısır kraliçesi ile evlenmek üzere Mısır'a göndemesidir. Suppiluliuma'nın icraatını konu alan metinlerde anlatıldığına göre, Mısır kraliçesi 'Suppiluliuma'ya haber yollar ve bir oğlunu ister. Bunun üzerine Suppiluliuma, Mısır'a Hattusaziti adında birini doğruyu öğrenmek üzere yollar. Hattusaziti bir Mısır elçisiyle döner ve bu elçiyle gönderdiği mektupta Mısır kraliçesi Hitit kralına kendisine inanmadığından dolayı sitem etmektedir. Suppiluliuma metnin devam eden satırlarında Mısır'dan gelen elçiye hitaben şüphelerini dile getirmektedir⁶⁸. Sonuçta kralın oğlunu gönderdiğini, ancak daha Mısır'a varmadan bu oğlun yolda öldürüldüğünü öğreniyoruz⁶⁹. Her ne kadar evlilik olayı gerçekleşmemiş olsa da, kralın oğlunu Mısır'a göndermesiyle, prensin Mısır'la olan ilişkilere katkısı amaçlanmaktaydı. Suppiluliuma'nın Mısır elçisine endişelerini dile getirirken, oğlunun rehin olarak alıkonabileceği ihtimali üzerinde durması ve kralın oğlunu gönderirken çok tereddüt etmesi, ancak sonuçta göndermesi, Mısır'la ilişkilerin gergin olduğu ortamda kralın bu ilişkileri yumuşatmaya istekli olduğunu, hatta bu uğurda oğlunun hayatını tehlikeye atabildiğini gösteriyor. Yani, prensin Mısır'a kraliçe ile evlenmek üzere gönderilmesi, Mısır'la olan ilişkiler açısından Hitit kralı için kaçırılmayacak bir fırsattı ve kral bu fırsatı iyi değerlendirmek istemekle beraber oğlunun hayatı söz konusu olduğu için tereddüt ediyordu.

⁶³ Weidner, a.g.e., s.129.

⁶⁴ Helck, a.g.e., s.219.

⁶⁵ Helck, a.g.e., s.222.

⁶⁶ M.Darga, Eski Anadoluda Kadın, İstanbul 1984, s.43.

⁶⁷ Kühne-Otten, a.g.e., s.6-7 (KUB XXIII I 19), s.8-9 (KUB XXIII I II 2).

⁶⁸ Güterbock, a.g.m., s.94-98.

⁶⁹ Güterbock, JCS 10/4, s.107-108.

Yukarıda belirli gruplarla ele aldığımız, tarihsel içerikli Hitit çivi yazılı belgelerinin bize sunduğu örneklerle, kral ailesi üyelerinin Hitit tarihinin tüm dönemlerinde devletin siyasal yaşamında önemli yere sahip olduklarını söyleyebiliriz. Şunu burada belirtmek gerekir ki, belgelerin bize sundukları açık örnekler doğrultusunda saptayabildiğimiz bu durumu, daha çok değişik yönüyle ve örnekleriyle ortaya koymak, tüm Hitit çivi yazılı belgelerinin bu bakış açısıyla yapılacak bir değerlendirilmesi sonucu mümkündür.